

Scientific Journal Impact Factor (SJIF 2022=5.016)

Passport: <http://sjifactor.com/passport.php?id=22257>**KOGNITIV TILSHUNOSLIKNI O'RGANISH ASOSLARI****Dilovar Anvarjonovna Tangriyeva**

BuxDU Xorijiy tillar fakulteti Nemis filologiyasi kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Lingvopragmatika, madaniy tilshunoslik, kognitiv lingvistika, psixolingvistika, neyrolingvistika, jahon tilshunosligi, etnolingvistika kabi sohalarda tadqiqot obyekti inson omili sanaladi. Tilni antropotsentrik nuqtai nazardan o'rganish muayyan xalqning milliy o'ziga xosligini tahlil qilishni anglatadi. Umuman olganda, til millatning ruhi sanaladi.

Kalit so'zlar: prototiplik, "tushuncha", konseptual maydoni, addressee, ruhiy jarayonlar, kognitiv psixologiya, terminologiya.

KIRISH

Kognitiv tilshunoslik 70-yillarning oxiri va 80- yillarning boshlarida paydo bo'lgan tabiiy til tahliliga yondashuv bo'lib, Jorj Lakoff, Ron Langaker va Len Talmining asarlarida tilga axborotni tashkil qilish, qayta ishlash va uzatish vositasi sifatida izoh berilgan.

Ma'lumki, bilim (cognition)ni o'rganish ancha oldin boshlangan. Inson tug'ilishidan boshlab aql, fikr va ong mavjud bo'lgan holda, bilim asosiy tadqiqot obyektiga aylandi. Tarix falsafasiga birinchilardan bo'lib ulkan hissa qo'shgan Aristotel, Platon va Al-Farobiy kabi yetuk olimlar til bilish vositasi bo'lishimomkinligi haqida fikr bildirganlar. Masalan, Platonning "Kratilos"sida til kognitiv (bilish) vosita sifatida qaraladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, asosiy xususiyatlar, o'rganish obyekti, tadqiqot bosqichlari va bilim haqidagi fan tushunchalari birinchi bo'lib G'arb olimlari tomonidan tanishtirilgan.

G. Miller 1950-yillarda paydo bo'lgan bilim haqidagi fanni "axborot nazariyasi simpoziumi" deb nomlangan¹.

1960-yilda J. Bruner G. Miller bilan birgalikda Garvard universitetida kognitiv tadqiqotlar markazini ochdi. Bu markaz kognitiv tilshunoslikning shakllanishiga salmoqli hissa qo'shdi. Brunerning ilmiy ishlari kognitiv tilshunoslik bilan bog'liq ayrim muammolarni ochib berdi.

¹ Miller, G.A., (2009). Images and models, similes and metaphors. In A. Ortony, Metaphor and thought. Cambridge: Cambr. UP.

Scientific Journal Impact Factor (SJIF 2022=5.016)

Passport: <http://sjifactor.com/passport.php?id=22257>

Kognitiv lingvistika tilni insonning umumiy kognitiv qobiliyatlari mujassamlashgan yaxlit tuzilma deb biladi. Kognitiv lingvistika uchun alohida qiziqish uyg'otadigan mavzularga quyidagilar kiradi:

- tabiiy til turkumlarining tarkibiy xususiyatlari – masalan, prototiplik, sistematik polisemiya, kognitiv modellar, aqliy tasvirlar va metafora;
 - lingvistik tashkilotning funktsional tamoyillari – ikoniklik (iconicity) va tabiiylik (naturalness) kabi;
 - sintaksis va semantika o'rtasidagi kontseptual aloqa – Kognitiv grammatika va Qurilish (Konstruktiv) grammatika tomonidan o'rganilganidek;
 - amaldagi tilning tajribaviy va pragmatik asosi;
- til va tafakkur o'rtasidagi munosabat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Darhaqiqat, Kognitiv tilshunoslik (lingvistika) insonning tafakkuri, ongi, uning aqliy funksiyalari va faoliyatini o'rganuvchi kognitivizm bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning tadqiqot obyekti – bu odamlarning nazorat qilish, fikrlash tarzini shakllantiruvchi signallar, shuningdek, muayyan tizimga solingan bilimni o'z ichiga olgan bilish hamda idrok qilish sistemasidir. Har qanday shaxsning kognitiv dunyosi ularning aqliy harakatlar va hayotiy tajribalari orqali belgilanadi. Bu borada til yuqoridagilarning asosiy belgisidir.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kognitivizm bir nechta ilmiy sohalarni birlashtiradi: kognitiv psixologiya, madaniy antropologiya, sun'iy intellektni modellashtirish, falsafa, nevrologiya, tilshunoslik va h.k.. Shu sababli kognitiv lingvistikaning fanlararo xususiyatini qayd etish zarur².

N.F. Alefirenko kognitiv lingvistika tilning tabiati va mohiyatini o'zgacha tushunishini ta'kidlaydi, bu quyidagicha ifodalanadi:

1. Lingvistik faoliyati ontologik jihatdan birlashgan hamda inson ongida mavjud bo'lgan til tizimini birlashtiruvchi obyekt sifatida tushunila boshlandi, va nutqqa nafaqat insonlararo aloqa vositasi, balki ularning fikr va his-tuyg'ularini shakllantirish va ifodalash quroli sifatida qarala boshlandi.

2. Nutqning tildan ustunligi tasdiqlandi, til tizimini funktsional amalga oshirish mexanizmlari va uning ijodiy imkoniyatlarni ochib berishga alohida urg'u berila boshlandi

3. Til inson psixikasining aqliy va ruhiy sinergetik birligini ifodalovchi vosita sifatida qaraladi va bu matn nazariyasini qamrab oluvchi lingvokognitiv jarayonni vujudga kelishiga olib keladi. Natijada bu matn nazariyasini boyitish, shuningdek, ma'no va lingvistik birliklar ma'nosi o'rtasidagi munosabat tushunchasini yanada

² Ismailov A.R. Cognitive Terminology As One Of The Directions Of Modern Linguistics. European Journal of Molecular & Clinical Medicine ISSN 2515-8260 Volume 07, Issue 07, 2020

Scientific Journal Impact Factor (SJIF 2022=5.016)
Passport: <http://sjifactor.com/passport.php?id=22257>

boyitish Imkonini beradi.

XULOSA VA MUNOZARA

Har qanday tilning kontseptual maydoni shu tilga mansub bo'lgan etnos va a'zolarining maqsadi va ongini, uning o'ziga xos hayotini belgilab beradi. Shuning uchun semasiologik kategoriya nazariy kognitiv nuqtai nazardan tahlil qilinishi kerak. Tushunchani o'rganish ma'nolar doirasini boyitadi va buhodisani antropotsentrik nuqtai nazardan tahlil qilish imkoniyatini beradi. Tilshunoslikda antropotsentrik yondashuv ma'no kategoriyasini yangicha nuqtai nazardan ko'rsatib beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mel'nikov, G. P. Osnovy terminovedeniya. M.: Izd-vo Un-ta Druzhby narodov, 2011.116 s.
2. Abdusalomovich, U. A. Methodical Application of Emotional-coloring Words in the Language of Prose Works of Gafur Gulom. *JournalNX*, (2), 1-5.
3. Ubaydullaev, A. To Develop Students' Skills In Analyzing Poetic ARTS. *JournalNX*, 347-351.
4. Хаитбаева, Н. Х. (2022). ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ПЕРЕВОДА В УЗБЕКИСТАНЕ. *YOUTH, SCIENCE, EDUCATION: TOPICAL ISSUES, ACHIEVEMENTS AND INNOVATIONS*, 1(6), 125-131.
5. Хаитбаева, Н. Х. (2021). Формирование развития межнациональных культурных взаимоотношений в переводах. *Science and Education*, 2(5), 962-966.
6. Хаитбаева, Н. (2021). РАЗВИТИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ КУЛЬТУРНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В ПЕРЕВОДАХ. *Збірник наукових праць ЛОГОΣ*.
7. Хаитбаева, Н. Х., & Турсунова, И. М. (2021). ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ. In *ИНТЕГРАЦИЯ НАУКИ, ОБЩЕСТВА, ПРОИЗВОДСТВА И ПРОМЫШЛЕННОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ* (pp. 70-75).
8. Madzhaeva, S. Medicinskie terminosistemy: stanovlenie, razvitie, funkcionirovanie (namateriale predmetnyh oblastej mediciny saharnyj diabet i SPID). Astrahan': AGMA,2012. 277 s.
9. Ismailov A.R. Cognitive Terminology As One Of The Directions Of Modern Linguistics. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine* ISSN 2515-8260 Volume 07, Issue 07, 2020
10. Abbasova, N., & Abdullayeva, N. (2022). ANALYSIS OF PHRASAL VERBS DENOTING STATE AND THE WAYS OF TRANSLATION. *Development and innovations in science*, 1(17), 15-23.
11. Turdaliyeva, D., Abbasova, N., & Hamidova, N. (2022). LINGUISTIC FEATURES OF MICROTTEXTS. *Science and Innovation*, 1(7), 1235-1239.